

ԲԵՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵԱԳԻՏՈՎԿԱՆ

J. Sept 1890

Տարեկան 8 ֆր. ուղիք - 4 դր.:
Վեցտարեկան՝ 5 ֆր. ուղիք - 2 դր. 50 կ.:
Մրկ թիւն կարգե 1 ֆր. - 50 կրոպ.:

Թիւ 10 ՀՈԿՑԵԱՐԵՐ

ՈՐԱԿՈՒՄՆԵՐՆԵՐ

ԳԱՏԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՊԱՏՐԱՅԻ ԱՌԵ ԱՎԵՋՈՒՅՆԵՐԸ

1. Պարսից թագաւորը
(անունը չել յէշեր) վարա-
նած՝ ժողովցից իշխանները
Հայոց թագաւորին գէմ դաւաճանութիւն նիւ-
թելու, զոր յանձն առաւ, գլխաւոր նահապետ,
Պարմենաց տէրութեանն, որոյ անոն էր Ա-
նակ. որ եւ Հատուածի պահանուա, Հայոց
տան եկաւ, 2. Քիչ մ'հօքաց (իբրև եկին Հասնին
առաւքը շնորհ Հարաւահոյնից գարուն դրանցն
բանալց), որին ժամանակ սպանուեցաւ Խոսրու-
յն (նահայ: Բայց նաեւ իւր ցըլքոսորեցաւ, միայն
երկու փոքր մանեւնոր պահեան: Յ. Պարսից

թագաւորն եկաւ տիրեց Հայաստանի, (անորոշ ժամանակը:) 4. Խոսրովը որդին Տրդատ Յունաստան փախաւ: — Այս է Համառօտ պատմաթիւն Պարսից Հայաստանի տիրելուն, որ ինչպէս պիտի տեսնենք, ճիշդ է, բայց նաև մը ին եւ Համառօտ, եւ նաև գեպարեր ի մի ձուրուած:

Արտաքին պատճեններն գծուարութիւն չկայ Խոսրովու մաշուան պատճեններն գէմ: Պարսիկը արդէն 250ին կը խրտէին, երբ Գաղղու նիքնակալ եղաւ: Խաց քիչ մ'ետքն արդէն (յասի երբ 252) սկսաւ կերպագէս թշնամութիւնը Շասահ և արքակից արքային կործննել, որ գրաւեց զայտասառ և մերժեց զըրտու (Դ.) Տպաւոր Հայոց (253 Յ. Ք.): Ապա ապա Միջաւետք եւ առա Մշերին ո Խոտան, բայց կը բացա առնալ զնուհաւ: Նախակու ուրիմն Հըրդաւոյ փախուստ եղաւ կը լրայ, ամին 253 Յ. Ք.:

Սակայն հայ կայ ինձուեալ գժուարութիւն
մը: Զնուար այս գէպը կը պատմէ այսպէս².
Առ սովու (Գաղղեաւ) սիսան իրաւել Պարսիկը
որ հասին գրաւեցին զշայատան, ուստի փա-
խեաւ արքայն (Հայոց) Տիգրաս, ոյն որդին նոր-

⁸ Ω·απ., Σωτηρίης, διβ. 21. "Ηρξατο δ' ἀνδις ἐπὶ τούτου ἡ κίνησις τῶν Περσῶν, καὶ κατεσχέθη παλ' αὐτῶν ἡ Ἀσμενία, τοῦ ταύτης βασιλέως Τηριδάτου φυγόντος, τῶν δὲ ΠΑΙΔΩΝ ἔκεινον προσπένθηκε τὰς Πέραιας.

անմաս որ Պատմէս : Արդ թէ Զանար մշշգ պատմած է հու այս Տրդաւու նոյն և Աքաթաթեղի դեղատասար հան, վաս զի այս մանուկ փախած է լուսուի, իսկ այս այլ կատարեալ է եւ որդի ունի: Բայց կթէ այս այսպէս ասցա ուրեմն 253ին կար բոլորին ուրիշ թագաւոր մը Հայոց: Եւ որովհետեւ 217ին ալ ուրիշ Տրդաւու մը գտանք, կրնաց հետեւցուիլ թէ նոյն անձն է երկու տեղն ալ յիշտածը: Առաջ բովնադակ խորովու անձին վրայ պատմածներն այս անձին վրայ պէտոք Կը լըս առնուլ, եւ ըսել թէ համ Խորով անուն թագաւոր մը չկայ եւ կամ բոլորովին ուրիշ դրից եւ ժամանակի մէջ է: Նաեւ մեզի ծառանօթ Տրդաւու պատմութիւնը շատ այլամիերգ Կը լըս, եւ այլ նման շատ ննթագրութիւններ պէտք կը լըս կուտել: Բարեբախտաբար ուրիշ կէտեր կամ որոնք յայսմ Ագաթանգեղի զողն են, անպէս որ կը ստիպանիկ ըսել թէ շնար կամ միամար է կամ գնանի այլապդ պէտք է կարար իւր բնացիրը: Նախ մծ թռուուն մին է հու Նոյշէլի ակնարկութիւնը՝ որուն պատմական արդիւն յայսմ Ագաթանգեղու չէ, մանաւանդ թէ ըստ մասն հակոսակ է Ագաթանգեղայ, եւ ատկայն կը միաբանի յայսմ՝ թէ նախանին մեր Տրդաւուսու . . . է բայց սնեան փախուցեալ . . . մասւ յերկիդ Յունաց¹: Հայ արշակունի թագաւորաց մէջ կը գտնենք սոյնորութիւն մ'որակ թռուուն կը այս կը կնիւսի համար սնունդը զիսենկը Տրդաւու որդուցն անունը՝ խարով, եւ այս երաշխաւոր է թէ Տրդաւու հայոց ալ նոյնակէ կանուանէր: Որո՞ն վրայ է անկախ և Ագաթանգեղու նաեւ բուզանց²: Մանաւանդ թէ ժամանակակից արձանագրութեան մը վրայ ալ դրաշուած կ'ուզուի գտնել Խորովով անունը թէրէսէ արքանի շիրանց արձանագրութեանց մէջ (C. I. Gr. 4821) կը յիշուի նաեւ ԽՕՏՐՈՒԾ ԱՐԹԵՄԻՈՍ 1728: ԵՇԱԴՅԱՀԱՀԱ: (խորով հայ յազգէ տեսեալ զարմացայ) Այս տողն մեր ինդրոյ տակ գտնուող Խորովով վրայ առաւ լըցրուն, որո՞ն համամին է եւ կոմքշմիտ, որ կը կարծէ: թէ յուրորդ իւր Վաղարշ Հօրմէն Սեպտիմոս Ալեքսանդր քով պատմագուղը կը առաջանաւ էր, եւ անոր հետ 202ին Յ. Ք. այցելութեան եւան Մեմնոնի սենան եւ թէրէսէ այլ հնաթեանց: եւ այս առմիւ գրաւած ըլլաց ասս արձանագրութիւնը: Այսպէս նաեւ յայսմ Ագաթանգեղայ:

թանգեղեայ աւանդութիւնը կը հաստատոի: Եւ նաեւ Զանար այսոքէն ծառակ գժուարութիւնը բոլորովին կը լուծուի, իմէ կոմքշմիտ հետ Զանարայ մնագրին տան ծէ ՊԱԼԱՉՆ ու ուղուց ընթեցուածն, որո՞ն վլայ կենցրանցեալ է բավանակ գժուարութիւնը, միաւ Ընթերցուած համարիկ, կամ տան ծէ ԽՈԼԻՇՆ ու ուղուց ընթեցուածն աղաւաղեալ գնենք, որով նաեւ այս գժուարութիւնը կը ընլուի:

Սպական Ագաթանգեղեայ պատմութիւնը հու մմին է եւ թերի: Եղիշէլի յիշեալ մասին մէջ՝ որ բովանդակ Հայոց կողմանէ առ միջնական Յունաց թուղթ մ'ըլլալով՝ ճշղի այս խնդրոյն համար անզուգական յարգ ունի, գիտէ թէ Տրդաւու փախաւ: “Ի հայուսուն մարդանորդու հուրելոց”³ ու: Ուստի Պարսից ալբային սաստաղութեամն եղած այս գործոցն մէջ մասնակից եին նաեւ թագաւորին եղացրուն՝ թէրէսէ գահուու ակնկարութեամակ: Եւ առաջանի Տրդաւու որ ի աղայութեանն փախուցեալ էր՝ ի նուտուու կը կոչուի ի Զանարայ, կրնանկ ենթարկել իրեւ հուսանիւնն մէտ եւ խորովու մահն անհնակ հետեւութիւն շանեցաւ Հայաստանի բախտին նկատմամբ, այլ Տրդաւու գահ ելաւ ի տպայութեան, եւ այս վլիմակը տեսեց մինչեւ 253 Յ. Ք.:

Կոմքշմիտ կը յաելու⁴ թէ նաեւ զազար Փարացեցի կը յայստէ որ պի վիպաց առմիւ Հայոց մէջ մարքեր եւ անադութիւնի կայսի արշէն իւր անամանակը: Բայց շփութութիւն մնէ է այս Պարսից Փարացեցի յայուաշբանին⁵ մէջ կը կարծակ: “Ընդ բազում մասու մատենից առաջնորդ պատմագրացն Հայոց անցէ: յորոց ըստ յերկար ընթեցութեան գտի ի նոցանէ գժամանակաց եւ զդարուց աշխարհին Հայոց բազում մագրիս յեղափոխութիւնն, յուսոյդ եւ յանսանալ Կարպատուութենէն տաղնին գրուն, զդր պատմաւ ծանուց մէջ երանակին Ագաթանգեղոս եւն: Այս կոտոր թարգմանաւծ է գաղղէրէն Լանկուայի հաւաքածոյին մէջ՝ ոչ շատ հզութեամբ այսպէս: J'ai parcouru plusieurs livres des historiens anciens de l'Arménie, et, en les relisant en entier, j'ai trouvé chez eux, touchant les vicissitudes de notre pays, des récits qui diffèrent sensiblement de l'exacte et précise exposition du premier ouvrage composé par le bien-

¹ Եղիշէլ, ապ. Անձեռք, 1859, էլ 55:

² Բայանդ, Գ. Վ. Բ. մաս էլ մը թիւ, եւ Կա-

խորացիքն:

³ Letronne, Recueil des inscriptions Gr. et Lat. de l'Egypte, II, 311.

⁴ Agath. էլ 49:

⁵ Հայուս. Հայուս. Անդրեաս, Դ. (1890), թիւ 3,

էլ 52:

⁶ Agath. էլ 48:

⁷ Առաջ. Պարսից, ապ. Անձեռք, 1873, էլ 4, 18:

⁸ Langlois, Collection, Tome II, Paris, 1869, էլ 259, § 2.

heureux Agathange. Եւ այս է հիմն Կոմքշմի-
տի կարծեացը, որ ձգիւ այս տեղը կը նշանակէ
իրբեւ աղջիկը որևէ քաղած է իւր իիշեալ տե-
ղեկոմիւր:

Ագաթանգեղոս չըշելլվ Խորորովս եղ-
բարց դաւակցութեան մասնակցիլը, բովանդակը
կու տայ Անակայ: Այս պարագան խակ կասկած
առած է թէ արդեք Գրիգորի եւ Տրդատայ
մանկութեան անցքերը ումեն՝ արդեմակը այն
սերտ ամբոխ իրարս Շետ, ինչպէս Ագաթմա-
գեղոս կը պատուի: Ըստ կութշմիտի հաւատախուրէն
անպատմական է այս մասը: Ճշգիւ խօսելլվ դր-
ժուարութիւն մը չկայ, եւ ոչ ալ շնչառու քահատ

մը մերժելու Ագաթմանգեղեայ այն խօսքը՝ որ ոչ
մայն համ այլ եւ այսոր կը յեղյեղէ Գրիգորի
Անակայ մ'որդի ըլլալը¹: Բայց որ եւ ից գիպաց
մէջ ալ Ագաթմանգեղոս համ կրիմած է մայն Ն-
դարու մէջ Հայոց ծանօթ կարծիքը, որուն իրբեւ
ապացցց բառ է յիշել սանդուղութայ մէկ խօսքը՝
որ ազան արդի Ագաթմանգեղու ազգակութեան-
նէն: Իրազանդ կը գրէ (ի մէջ այլը)²: «Ի թա-
գաւորութեանն Տրդատայ», ո՞րո՞նց Խոսունու-
լուսաւորութեանը համցական սիրով . . . ծա-
խօսութեամբ ի ձեռն գրիտիւ ո՞րո՞նց Անակայ,

եւն: «Դարձեալ Գրիգորի ցեղըն Աբրահամէ հա-
մարուին այնու ալ զարմանալի չէ, վասն զի նա-
և սերտ ինամութեան կապեր ամենցա: Հայ Ար-
շակունի արքունէաց հետ: Խոչպէս նաև՝ երբ այս
երկու տոհմերն ալ սպառեցոն: Արշակունի կը
համարուին կամարականք: Ագաթմանգեղոս
Գրիգորու վիրաց ներտուերն գլխարու պահ-
անաներն մին ալ այս կը դնէ³: Իմ մասու-
ցեալ ի նախարարացն սկսան խօսել եւ տալ տե-
ղեկոմիւն, եւ ասել այսպէս վան նորա, թէ
Վասն զի չէ պարտ կենաց՝ վան այնորիկ ոչ կամ
կեալ եւ զլցու տեսնելու: Ձի այսպան ժամանակը
են որ առ մեզ բնակեալ է եւ ոչ գիտէ աք զատ.
այլ գու է որդի Անակայ մահապարտի որ սպան
զէայր քո խոսրով, եւ արար խաւար Հայոց աշ-
խարհէս, եւն: «Սոյնպէս բորբոքլն պատմական
է Գրիգորի մանկութեան նկատմամբ եղած ակն-
արկութիւնը⁴, թէ ի Գամբրա մած է եւ հան
աճած, որուն վկայ են բաց յայլեւալ աւան-

դութեանց⁵, բովանդակ Հայոց նուիրապետու-
թեան պատմութիւնը դ. եւ նաեւ ե. գարու-
մէջ, այսպէս որ զուր կը համարինք այս նկատ-
մամբ այլ եւս հու հետազոտութեանց ձեռք
զարնել: Խու Տրդատայ մանկութեան անցից եւ
իւր այլեւայլ քաջագործութեանց վրայ շատ
բան կը գտնենք գրուած Խորենաց վրայ բան
գիտեր Ագաթմանգեղոս, այլ լոյն թէէ⁶. «Զեր-
կիրն Հայոց այսուհետեւ եկեալ արքային Պար-
մից յիւր ամսն զարդին անուանէր. Եւ շըն-
օնաց փախատակն առնէր. Հալածական տա-
նէին մինչեւ ի ասհման Յունաց: Այս հայուսու-
թեալ ասհման հաստատէն: Եւ տեղոյն ն-
եկալ Դրուեն-փափոց առ տեղեաւն որում Ոյեք
իրէին: Եւ զալ մարդիկ երկրն խալացց, եւ
զաշնարհն յիմբն գրաւեաց»:

Այս քանի մը տող ախսարկութիւնք կը
ցուցընեն թէ շամանական մատենա-
գրած է Եղինակը, ուստի ծանօթ չէ իրեն Հայ-
աստանի մէջ նշյան ատեն դիպած իրաց մանրա-
ման պատմութիւնը, գէթ չէ ցուցըներ աեղ մ'ալ
իւր գրու թէ ծանօթ է այն ամենանի իրեն,
թէեւ որ այնակ առաջ բայց գոնեայ բաւական
ընդարձակ տեղեկութիւն կը գտնենք նաեւ. Հո-
տար պատմութեան մէջ: Հապշց Ա. 253ին
Հայաստանի արիելով ի հարկէ պատերազմը
լմացած չէր. եւ նշյան Հապտուհ Միջազ երգէն մոտա-
յանորին, առաջ եւ այլըց զԱնախիր (յամ 258
Յ. Բ.): Հոռոմականն նշանաւոր բանակ մը չկար իւր
գէմն, եւ Պարսիկք արշաւեցին նաեւ կիցիկիա
եւ կապագովիլիա: Վաղերիանու որ աճապարա-
նօր նշյան արենելք եկաւ: Հազիւ Անտիրայ
առմանէն երբը հասաւ: Միջան Եղեսիս գէմ
գրաւ. Պարսիկք քաջութեամբ: Բայց Վաղերիա-
նոս չկրցաւ յաջորդութեամբ գլուխ հանել պա-
տերազմը, եւ Միջագետաց մէջ կրած մէծ պար-
տութեամբ նաեւ Պարսիկք ձեռքը գէրի ինկա⁷,

¹ Արաթ. էջ 48, գ. և. 102, 9 էն.:

² Բարզակ, դ. գլ. բ. էջ, 4:

³ Արաթ. էջ 102, 1—15:

⁴ Արաթ. էջ 42, 20.

մասն:

բ.

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

ի

(260 թ. ք.) որ ամենամեծ անդ թռւութեամբ վարուեցան իրեն հետ, եւ մեռաւ 269ին: Այսպատճառապիտին մէջ Հայոց կողմէն կը գտնենք Հայոց թագավորութիւն Արքայութաւ (Կ.), ուստի Հայոց 253ին Հայաստանի տիրեցն վերը ներ կողման ու Եղիշե կ'երեւայ թագաւոր մը Հայոց եւ Հայք պարսից գերիշխանութեան տանի էին ասմին 260:

Տրերեղիսո ողջինն կը յաելը՝ թէ
Հայոց Արտաւազդ թագաւորը նամակ մը գրեց
առ Շապուհ, — ինչպէս նաև քանի մ'ուրիշ
Շապօչ դաշնակից արքայք (բաղկենո թագաւոր
կատաշա [=*Cadusiatum*] եւ Բեղողողու անոն
արքայք մը), — որ մարտափորմեամբ վարոսի
աղաբրանսոր հետ թէ ով էր այս Արտաւազդին
ձշդիւ սեւել չենք կրնար: Հայովն Ալիշանի կեն-
թաղբէ թէ Մանելիսանի Արտաւազն է՝ որ
զջրատ ի Յունատան փախուց ազատից ըստ
խորենացը²: Եւ այս պատճառու երկու Ար-
տաւազդ կը զանազանէ, մին սոյն այս Տրերեղ-
լեայ յիշածը, որ մերթ Շապօչ կողմակից
եւ մերթ Հակառակ էր, միւսն Վաղիսկեայ յի-
շած³ Արտաւազդ Ասութ Կողմածը, զոր կը Համա-
րի Շապօչ Հակառակրդ: Բայց Կառանիք այս
տառածինը՝ թէեւ ոչ ոչ առաջարկ բայց գժուա-
ռան ընդունելի է: Տրերեղլեայ յիշած Արտա-
զդն արքեամբ իւր նամակին մէջ յայտնա-
պէս կողմակից Շապօչ կը գտանի նիք զնիքը:
Ասան զի յիշեցնենեն վերը՝ թէ բոլոր տիե-
զերը՝ որ Համայնշեցու իշխանութեան տակն էր,
այս գործոց վրայ վշտացած է, կը յաւելը⁴:
«Զի՞ ոմ ճեր կալսր, եւ զամենայն ազգս երկրի
թշնամի քրթ արքայքը, ներես և Գունիք, որ ու-
ստանաւ (ուր) է Ալիշան, որ Գյուղու ունամանցի
են, որ Գյուղ լուսաւութ յէլ է զարդարուածու նըր,
ինչպատճ Վաղիսկեայ յիշած Արտաւազդին
(Arktabasses Syrus) որ Համայնշեցու կողմակից
էր, նախ չենք պատեր թէ ինչ կը նշանակէ այն

Ասոյ (Syrus) վերադիմքը. եւ կարծենք կամ մի-
եւնոյն անձն է, կամ չէ արբայ Հայոց: Ասան զի
արքեամիք գտուար է ընդունիլ թէ Վաղերիա-
նու ժամանակ երկու հայ թագաւորդ Կայսի նոյն
եւ մի անոնքն էր, իր Հայուսանս ամբողջ Պար-
փառ տապահ էր միայն: Առաջ են ենթագրութիւնը
գտուար է Կարսնեկ ընդունիլ: վասն զի Հայու-
սան Պարսից իշխանութեան տակ ըլլալո՞ւ իսր-
աւուին, որ Պարսից օգնութեամի գաջ երած էր
(253էն վերջ), գտուարա կինար Հուսովից եւոց
օշակոն ըլլայ: Ար մայ վերընին ենթագրութ-
իւնինք, ասինքն թէ իշխան մըն էր այս Միջա-
գեւաց (Syrus) կամ Կայուն կողման մը, որ իւր
զօրք (որոնք Պարսի թանուանին) կրոնի եւան
Վաղերիանու: Բնականապէս այս ամենայն են-
թագրութիւն կը մնայ տակաւին:

Հաւանական է և նմերդի կությունի
հետ, եթէ Արտաւագդ ազգային խորովութ մերձաւ-
ողներն են՝ որպէս Պատմից սահապատճեամբ
սպանեցին զանիքայ, ինչպէս ատամանը, թէրեւս
որի գահական թշնամ տենչով, այս ենիւադու-
թեամբ՝ Արտաւագդ խորովութ եղայրներէն ըլ-
լարա է, և Տրդասայ հօգելոյայ, ինչպէս
կանուանէ Եղիշէ խորովութ սպանեցիները:

¹ *Büro-Blatt*, 1890, No. 879.

Digitized by Google

² Φεντέλιον Βασιλεύεις, ή Φρούριον, 4.

“ՏԵՐԵՊԵՂԻՆ ՊԱՐԿԻՆ, Ի ԱՄԳԻՒՐԻԱՆՈՒՅՆԻՆ”

“Φωτιστούν οι αγρότες, διαφέρουσαν, η φροντίδα, η πληρωμή των αγροτών

Հայ տրիբուն, եւ Եսոս Նմա գունդս վիզ Սարակինոսաց, եւ
քրդինական զօր Գալջիշաւոց յանձն արարի Նմա, հաւրելը
պարտ Պ-ին, ոչ Եւստացաւ Ա-ստ եւ Ք-ու. (cum ea
Parsarum manu, quam nobis Artabases Syrus manci-
pavist.)

¹ Տրեթյան Պաղպիս, ի Գաղղրենոս, 1-18: Կայ
Երեսուն Բահուաօքք, 14, 17 եւ: Զոսիմոս, Ա. 39 եւ
Զամոր, Տարեցիքք, Ժ. 23, 24:

բնելիու իւր նամակին մէջ կը գրէր՝ թէ՛ Պղեւ-
նասոս յաղթէր Պարսից եւ հասանէր մինչեւ
ցծիքըն ի փաստառ խոճապեալ զՊարսիկս:
Մարթ է ինձ հաստատել թէ այնչափ մեծարց
է կիս (Զիւսորիք) առ Արեւելից յս եւ առ Եգիպ-
տացին, մինչեւ գդրել Արարացոյց, Սարակինոս-
սաց եւ Հայոց,² Աւրեղիանոս եւ միեց զգնան-
րիս եւ անոր զՊարսիկը Թարա, որոնք ի վիրջը
պաշարուածն Պալմիրայի մէջ (272 Յ. Ք.): Աւ-
րելից գրած թղթին զՊատասխան մը գրեց Քի-
նորիս, որու կ'իմանանք Հայոց բանած դիքքը Աւմ-
նամակին մէջ ի մէջ այլց կ'ըստոիք.³ Սպասամ-
որնական զօրու ի Պարսից. Սարակինոսը ընդ մել-
ևն, Հայք ընդ մեզ են, Բայց Աւրեղիանոս Զի-
նորիսի այս յօյն ի գերեւ հանեց, վասն զի
“Արդ եւ զջրու Պարսից որ առաքեան էին յօ-
գնամանութիւն, եւ զբունդու Սարակինոսաց եւ
Հայոց կասահեալ եւ մեռն բանութեամբ եւ մերթ
մեղմն յիշին ձեւը կը վասկէ կը գրէ Վայուիկոս:⁴ Սակայն Զինորիսի հետ գեր կային
Հայք, վասն զի երբ Զինորիս կերուեցաւ (273
Յ. Ք.): Գերեւացաւ կը յիշան նաև Պարսիկը,
Հայք եւ Սարակինոս:⁵ Աւրելիցանս Պատմիքա-
ռանելին վերջը բաց ի Գոբուխն, Սոբառայն-
անուններէն՝ առաւ նաև Հայուիտն (Արտեմի-
ոս), Պարինաստան եւ Արտէստեանաւ արտղանները⁶:
Եւ Աւրեղիանոս յաշրդ Տիտոս իւր խասած-
անուն մէջ՝ անոր նկամամին կ'ըսէ, թէ Կա-
զՊարսիկս պանծացաւալ պատրութեամբ Վայե-
րիսանու պարտածաց, ի փախուսու գարցց եւ
խոճապեաց: Կամ զրեա թէ իւրեւ զի ինձ եր-
կրի պարին . . . Անիք, Արշանք, Հայք եւ այցն
Հայուիտն:⁷ Կամ Աւրելիցանս գերին մէջ կը
յիշուին 600 Հայք աղեղնաւուրը⁸, բնակէն նաև
Տիտոսի բանակին մէջ կան Հայք աղեղնաւուրը⁹,
որ զնոնիկայ իշլուցով հրատարակեցին:

¹ Տիտ. Պատ. յիշուն բանաւուր, 29.

² Ան. քիւ մէտքը մէտքը եւ դոյն պատմացիր-
ումները (Զինորիս) բազում անզամ ընդ իշանուն, ինչուն
եւ ժումել (Arbela) էր. ըստէր եւ ըստ Պարսիկս եւ մշտ
Հայք, զի պարսկաց վանուն:

³ Պատ. Վայուիկոս Աւրելիցանս, 27. Nobis Per-
sorum auxilia non desunt, quae jam speramus: pro no-
bis sunt Saraceni, pro nobis Armenii.

⁴ Ան. 28. Auxilia, quae & Persis missa fuerant,
intercepit: et alas Saracenes Armeniasque corrupit, al-
que ad se, modo ferociter, modo subtiliter, transstil.

⁵ Ան. Արքուն ի Հայուարք Զինորիս եւ ըլու համ (էր). Պարսիկը, Հայք եւ Սարակինոսը¹⁰.

⁶ Ան. 30.

⁷ Ան. 11. Աւրեղիանոս առ Աւրելից գրած նա-
մակին մէջ, Ան քիւ եւ աղեղնաւուր Լիրիկը 300,
Հայք 600, Արշանքը 150, Սարակինոս 200 հան:

⁸ Տիտ. Արքուն բանաւն 32. Alii dicunt, ab
Armenia sagittaria, quos Maximinus, ut Alexandria nos,
et oderat, et offendebat. Principens factum.

Ըստ Հ. Պ. Աւ. Ավելիշանի¹ Հայոց մի մասին
թագաւոր կարպեցաւ Վայուիկոսի Զինորիսի որ-
դին, որ իւր եղաւաց հետ արդէն յառաջ հրա-
տարակուած էր Աւրուսոս. դժբախտաբար չի
նշանակուիր թէ ինչ աղքիրէ քաղըւած է այս
տեղէկութիւնն: որ նշանաւոր կէտ մըն է
այս մասնակի կննեալ ինդիները որոշե-
լու: Բայց արդէն քիչ մ'ետքը Պրորոս՝ Առամ
Բ. Արքայից արքային հետ դաշնիք դրաւ Հայ-
սանան սահմաններուն վրաց (279 Յ. Ք.):²
Արևնեինու որ մինչուցն կը պատմէ, շինթմամբ
Կարինու կը գնէ անուուը³, եւ կը յայնէ նաեւ
թէ Հայումայկան բանակը Հայոց իւրանց մէջ եր:
Խակ Վայսիկոս⁴ Ներսէս կ'անուանէ Պարտից ար-
քայից արքայն, որ սակայն բաւական վերջ գահ
ելաւ (այսինքն 293 Յ. Ք.):

Մյա գաշանց մէջ անշուշտ Հայոց վիճակն
որոշեցաւ, եւ Հայք Պարսից գերիշխանութե-
նէն ապահանաւ Այս մըցցին կը գնին նաեւ ո-
մանը ի մերց⁵ Տրդատայ առաջն անգամ գահ
երեւլ. Նշնը կը կարծէ կութշիմու, որ կը յաւ-
ելու թէ գասական մատնագիր անշուշտ չէին
լուեր՝ եթէ Հայոց թագաւորը վիրաբն կան-
գնելու համար Հռոմայիշէր որպէս եւ նոր պա-
տերազմ մշան ըլլացին Սոսոյց ալ է թէ Արեւ-
նատոսի յաղթութիւնն, բնակէն տեսանք, Հայ-
ոց բախտին Համար մէծ նշանակութիւն ունե-
ցան: Մանաւանդ թէ կամթշիմ Անգամանին-
ին կիշած Գթաց արշաւանքը, որուն մէջ քաջ
Հանդիպութիւնն Տրդատա մենամաթշելով եւ Հայու-
թիւնով Գթաց արքային, եւ այն պատճառա-
թագ տաւ Հռոմայիշէր կասրէն ըստ Ագա-
թանակէ կեցից⁶, այս արշաւանքը նշն կը համարի
պին յարձակման հետ Գթաց եւ այլ ազգաց,
որոնց գէմ կուուցաւ Ոդենատու եւ մեռաւ (267
Յ. Ք.): Այսէր նշնը կը գնեն (ըստ Զինորի-
սի կայսու) 286ն, երբ Դիոկլետիանոս կը կուուէր
ընդգէմ գերմանաց, Սարմատաց եւ Հռոմաց:
Սակայն թէ Արամանեղեայ միտրն այս չէ, պի-
թէ նշն արշաւանդն Ասիոյ մէջ էր կարծենք
բաւական յայտնի է՝ այնու մանաւանդ որ Տրդատ-

¹ Այսէր, էջ 374, առ:

² Փատ. Աւ. Վայուիկոս, ի Պրորոս, 17:

³ Անդիւն, Անաւ Թագ, գլ. քը. Աւ. Արքէն բանաւ-
ուն շատրւի ի սիստան, պայսէն, նաև կութշիմ, էջ 50,
Ան. Վայու. Narses Դանաւանու արքայ, ին Պարսի-
կը՝ Երան անզամ Պարտաւուած է: — Հայու Ա-
յալութիւն Անդիւն (372), Աւ. Վայու (293), և ամբ միայն,
Անդիւն (293), Արքէն (302) եւ Ծուղուար (309-379):
Անաւ պատմանակ կ'հնան Ազաթանգիւնաց պատմա-
թեան քեպարք:

⁴ Հայու, էջ 374:

⁵ Արամ. էջ 43-45:

անսւ, կ'ըսէց, «ի կողմանս Յունաց, որով պէտք
է ձոռութական տէրութեան Արեւելց կորմն կամ
Սսիրի իմանալ, եւ այս «առ կոմին ու մէմն Լիթի-
(Նի)անէս անոն», Ամենայն իրաւամէր մասդիր
կ'ըսէ Կործին, թէ պէտք չկայ այս կօմըն նշո-
ւացանել Լիթինիանոնի դուստրիանոնի կայսե-
րակիցն, նըգէսն շատեր կարծեցին: Յու-
պէտ ամենեւնին արդէլք մը չկայ 266—267ի
գոյմանն արշաւանց ատեն գնել պյու քէպ-
քերը թէպէտ նաեւ ուրիշ նման ասպատակու-
թիւնը պակաս չեն: Այսպէտ կը գտնենք 269ի
Յ. Ք. արշաւանք մը Գոյմաց եւ ուրիշ բարբա-
րուաց, որով Հելլեսպոնանան անցնելով մինչեւ
Եռոնաստան յառաջացն Ասկայն այս արշա-
ւանք Աստիք եղերթն հազին կը շաշափէր, ուր
266ին արշաւանց ժամանակ Լիթին, թիւթա-
կիսա, Փութիսա, Գաղափասա, նաև Գամլից ողո-
րածած էին: այնպէս որ աւելի հաւանակին կ'ե-
րեւայ թէ այս արշաւանց վրայ պէտք է տոնուլ
Ըգամթանդեղեայ խօսքը, որոն մանրամասնիւ-
թիւնը ի հարկէ կրնան դիւրաս չափազանցուած
ըլլալ:

կը դնէ արքայից արքային անունը, կրնակը ըստէ
թէ այս գիտացս արձագանի է նաեւ այն զրո
խորհնացի կը յաւելու Արտաշեսի ու Խաչման որպ
չելլ պատմելն եռոքք՝ թէ “Ընդ ու թէ անահենեալ
Արտաշես ու բարեալ Արտաշես, վղջո նման Հարամյէ
անունէ եւ ու բարեալ Արտաշեսին եւս յիշ անուն
անուանել, զի՞ մի եւ յիշեսցի անունն Արտաշեսի”¹
(Տարածական թիւի)

4. C. S.

ԳԱՑՄԱԿԱՆ

ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԶԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՐՄՈՆԻ ՑԻՒՑԵՐՆԵՐ

(Հարսանայիւթիւն կ-ըստիւ)

1

Ղազմաթիւ որդոց մէջն, որով Աստուած
օքէնած էր զբովհաննէ Տէլիպի, Վիրշին-
Ուներէն էր Յակոբ Տէլիպի Տիգեսան (ծն.
1793 Յունուար 3ին): Ի բնէ գեղեցիկ

1793 Յունաստար Յին): Ի բնէ գեղեցիկ ձիւք զարդարաւու, ի մասնաւորի նկարառութեան շատ էր կը լուցընկը: Արքանին պայմանու յաճա- հիւլու աստան ցուցած էր աշխաղական իւնը Յունաստանի միջր գրաւեց, որ չըրավուս արքաներէն եւթը՝ փողըրանցից մեծ պաշտօնն յարմար անձ մը կը վնտուէր, եւ գտաւ զծակոր Եւէպի: Յակը ինց զինքն իւր Նախորդաց անունը ժառանգելու ար- ժանի ցուցոց, եւ պյանցւս սիրելի էր Սպոտիւ- լ Սէճմանի: որ զինքն ու իրմուղ բողը Տիւղեակն վերստանին առաջին պյածութեան հասցնելու ամեն կերպ խնամք եւ փյոթ սարաւ: Այս բա- ակն չէ: Քանին քանին անդամ Տիւղեակն ար- քունի պայման հիւր մնացին: Այսպէս շատով առաջն յարաւերթութիւնները նորուուած էին:

Յառաջնակ պէտք իրենց շաբանիթ նեն-
գութիւնները նորոգեցին. բայց այս անդամ
Սոլլեան ՎՇԵմիտ ուղեց անձամբ Համզղուիլ բան-
արթուաց քսովթեան ստովթեանը: Եղաւ զու-
րուչէմի ամբատանեալ ապատին կրծքեցնեալ
զեղութիւնները նաևներ գնաց. բայց հնա մե-
ծաւէն հառած եղաւ Բանամաս ինչպէս Ապա-

առաջ շարուացաց լօնամատ ինքնապէ՝ Առողջ և կայսեր կանաչ գույք է կազմուած և անց հանձն արդարա բարեկալեամբ զնուած եւ առաւել ձանցաւը ուղարկ անն Բարեկայ յարդը:

1839ին Յակոբայ կրտսեր եղարքը՝ Պօլոս Զէլեպի առանձին հովովարակա Արքան է առ

1 August 1992 • 3-11

² Առը - Բ. Չ. Ճ. Ճ.

• 1000. P. 42. 56.